שני לוחות הברית — אות ו' ותרנות

במסכת מגילה (כח, א) שאלו את ר' נחוניא הגדול במה הארכת ימים. אמר להם מימי לא קבלתי מתנות, שנאמר (משלי טו, כז) ושונא מתנות יחיה. ולא עמדתי על מדותי. ותרן בממוני הייתי. ואין הכוונה לוותר ולבזבז, דהא אדרבה אמרו רז"ל תלמיד חכם מדקדק אפי' בפחות משוה פרוטה. אלא הענין יהיה נדיב במקום שראו לו להתנדב, וישקול דבר זה במאזנים של תורה וילמד מיעקב אבינו שהיה ציקני, שנאמר (בראשית לב, כה) ויותר יעקב לבדו, ואמרו רז"ל (חולין צא, א) ששכח פכין קטנים, מלמד שהצדיקים חביב עליהם ממונם, והכל בשביל שאין פושטין ידיהם בגזל. ומצינו במקום אחר שהיה ותרן אין כמוהו, כמו שדרשו רז"ל (שמו"ר לא, יז) בקברי אשר כריתי (בראשית נ, ה), מלמד שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה כרי ואמר לעשו טול כרי זה בשביל חלקך במערה. לכן ממנו ילמוד האדם שלא יפזר לריק ושלא לצורך:

ובמקום מצוה, כגון בצדקה ובשאר מצות התלויות במעות, כגון לקנות רב וחבר וספרים, יהיה ותרן גדול, ואדרבה כל מצוה שקונה אותה ביוקר הרי זו מעולה. והזוהר (ח"ג קח, א) נתן סימן, חנם בלא מצוה, כי הקליפה בהפקירא ניחא לה. על כן יבזבז בשביל מצוה, ואין להניח שום מצוה בשביל דמיה, שהרי רבן גמליאל לקח אתרוג באלף זוז (סוכה מא, ב), ובתנאי שלא יבזבז יותר מחומש, כמו שאמרו רז"ל (כתובות נ, א) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ואעפ"י שמדברי התוספות והרא"ש בפרק קמא דבבא קמא משמע דאין צריך אדם לבזבז הון רב בעבור מצוה אחת, אפילו אם תהא מצוה עוברת, ולכך חשיב ליה לר"ג רבותא שקנה אתרוג באלף זוז אע"פ שהיה נשיא ועשיר. מכל מקום הרוצה ליטול זה השם וליתן ממון רב בעבור מצוה רק שלא יהיה יותר מחומש, הרי זה זריז ונשכר ואוהב את ה' במאודו. ואפילו שאינה מצוה עוברת, כשיש עוד ביותר למכור אמרו רז"ל במסכת ב"ק פרק קמא (ט, ב) בהדור מצוה עד שליש במצוה. פירש רש"י, שאם מוצא ב' ספרי תורות לקנות אחד הדור מחבירו יוסיף שליש הדמים ויקח את ההדור. דתניא (שבת קלג, ב) זה אלי ואנוהו (שמות טו, ב), התנאה לפניו במצות, עשה לפניו ס"ת נאה, לולב נאה, טלית נאה, ציצית נאה. וזה לשון התוספות, עד שליש במצוה, פירוש שאדם מוצא אתרוג כאגוז כמו ששיערו, ואחר גדול ממנו שליש, יקנהו:

וזה לשון הרב הגדול רש"ל בספר ים שלמה על פירוש רש"י של שליש מצוה, שיוסיף שליש ליקח את ההדור כו', כתב וזה לשונו, וכן משמע להדיא דעת הרי"ף בפרק לולב הגזול שהביא האי מימרא הידור מצוה כו' על האי ברייתא עשה לך ספר תורה נאה כו'. וכן פירש הרא"ש לשם, שאם קנה לולב ונזדמן לו אחר יפה יותר, יוסיף עד שליש בדמי הראשון להחליפו ביפה, והיינו בהדיא כרש"י:

וקשה לי דא"כ אין לדבר סוף, אם נזדמנו לו עשרים הדורים אחד מחבירו וכי ליתב לכולא ביתיה. לכן נראה לי פירוש ר"ת עיקר, כאשר איתא בסמ"ג וזה לשונו, גרסינן בפרק קמא דב"ק בהדור מצוה עד שליש, ומפרש רבינו יעקב שאינו רוצה לומר בס"ת נאה או אתרוג נאה יוסיף שליש, שהרי לעולם ימצא נאה ונאה. אלא אם קנה אתרוג כשיעורו כאגוז לר"מ, או כביצה לר' יהודה (סוכה לד, ב), ומצא נאה, יש לו ליתן עד שליש יותר. אבל אם גדול מכביצה, אין לו להוסיף עליו, לשון מורי רבינו יודא, עד כאן לשונו. וכן פירש הרא"ש בבא קמא. ואין זה כל כך תמיהה על הרא"ש שדבריו סותרות. כי בפרק לולב הגזול הביא ריי"ף מאמר דהידור מצוה כו' על ברייתא דזה אלי ואנוהו כו', לכן פירש על דעת הרי"ף. ובכאן שהוא גוף המאמר פירש אליבא דתוספות. וראיה שהטור בנו סי' תרנ"ו כתב כמו שכתוב בסמ"ג, עכ"ל רש"ל:

ולי נראה דדברי רש"י אמתיים. ומה שהקשו על רש"י דאין לדבר סוף, שהרי לעולם ימצאו נאה ונאה. נראה בעיני שלא דקדקו בדברי רש"י. כי כוונת רש"י הוא דוקא בעת שרוצה לקנות אתרוג, ויש כאן אתרוגים הרבה וכולם הם כשרים, אזי יקנה ביותר היותר מהודר אפילו אם צריך להוסיף שליש על דמי האתרוג הכשר שאינו מהודר כל כך, יוסיף. אבל אם כבר קנה אתרוג כשר וזכה בו, דהיינו ששילם אותו, ואחר זמן נזדמן אתרוג יותר מהודר, מודה רש"י דאין צריך. וכן משמע לשון רש"י שכתב, אם מצא ב' ספרי תורות לקנות, משמע בעת שרוצה לקנות מצאם כך, וק"ל:

והשתא נאמר, דסברת שניהם טובים, של רש"י ושל תוספות. דהיינו, בתחלת הקניה יקנה המהודר ביותר שנמצא, אפילו אם הוא ביוקר יותר משליש. אבל אם כבר קנה אתרוג וזכה בו, אזי אינו צריך להוסיף שליש בשביל ההידור, רק צריך להוסיף שליש אפילו אח"כ בשביל גדלו, דהיינו אם לא היה זה שקנה רק שיעור מצומצם, יקנה יותר גדול ויוסיף שליש.

אבל אם זה שקנה כבר היה גדול ואין מצומצם בשיעורו, אזי אינו צריך להוסיף אח"כ בשביל ההידור אלא דוקא בתחילת הקניה קודם שזכה בו יקנה המהודר:

ואז ניחא דברי הרא"ש בפרק לולב הגזול, ובפרק דבבא קמא, כי מסכים הרא"ש לדברי שניהם, ודברי רש"י ותוספות אלו ואלו דברי אלהים חיים. וירא שמים יוצא ידי שניהם:

ואיתא שם עוד בגמרא (ב"ק ט, ב), בעי רב אשי, שליש מלגיו, או שליש מלבר. תיקו. במערבא אמרי משמי' דר' זירא, עד שליש משלו, מכאן ואילך משל הקב"ה. פירש רש"י עד שליש משלו, דהיינו אותו שליש שיוסיף בהידור מצוה משלו הוא, שאינו נפרע לו בחייו כדאמרינן (ע"ז ג, א) היום לעשותם (דברים ז, יא), ולא היום ליטול שכרם. מכאן ואלך מה שיוסיף בהידור יותר על שליש יפרע לו הקב"ה בחייו, עכ"ל. ורצה לומר על שליש הוא מחסר ממון שלו, ושכר מצוה תהיה לו לעה"ב. ומה שמוסיף על השליש, זו ההוספה לא תהיה חסר מממונו, רק הקב"ה יפרע לו, על דרך (ביצה טו, ב) לוו עלי ואני פורע, והקרן קיים גם כן לעה"ב. וכתבו הפוסקים דהא דאין מחויב לוותר בשביל מצוה עוברת הון רב, וגם לא יוותר יותר מחומש, זהו בקיום מצות עשה. אבל לעבור על לא תעשה שהוא בקום ועשה, את כל הון ביתו יתן ולא יעבור:

עוד ממדת ותרנות בינו לבין חבירו. כתב הרמב"ם סוף פרק ג' מהלכות דעות וזה לשונו, משאו ומתנו באמת ואמונה, אומר על לאו לאו, ועל הן הן. מדקדק על עצמו בחשבון, וכשנותן ומוכר מוותר לאחרים. וכשיקח מהם לא ידקדק עליהן, ונותן דמי המקח לאלתר. מחייב עצמו בדברי מקח וממכר במקום שלא חייבה אותו התורה, כדי שיעמוד בדיבורו ולא ישנהו. ואם נתחייבו לו אחרים בדין, מאריך ומוחל להן ומלוה וחונן. ולא ירד לתוך אומנות חבירו, עד כאן לשונו:

ומכל שכן שלא יכנוס אדם לריב אשר לא לו, כמו שאמרו רז"ל (שבועות לא, א) אשר לא טוב עשה (יחזקאל יח, יח), זה הבא בהרשאה. וזה לשון אבא מורי זלה"ה בצוואת יש נוחלין, אשר תעשו (עי' שמות יח, כ) זו לפנים משורת הדין (עי' ב"ק ק, א). אל תצאו לריב מהר עם בעלי חובות שלכם. שופטים ושוטרים תתנו לכם, פירוש לעצמיכם, רצוני לומר שפטו עצמיכם קודם שתבואו לדין, ואל תבואו במשפטים אפילו אם אתם זכאין, כי גנאי הוא לתלמיד חכם לבזות עצמו בפני דיינים, כי על השני בעלי דינין אמרו רז"ל (אבות א, ח) יהיו בעיניכם כרשעים, ולא חלקו בין גברא לגברא, עכ"ל. על כן מדה גרועה באדם שהוא לוהט אחר מדת הדין, אף אם נתחייב לו חבירו בדין, ראוי לוותר דבר מה, אם לא שהוא בלתי אפשר לעמוד בו אז הדין יקוב את ההר, ואף גם זאת לא במהירות, כי אם במתון ואז מתדבק האדם במדת הרחמים של מעלה. ונגד הגויים מצוה רבה לקדש השם בממון להחזיר להם, כדי שיאמרו ברוך ה' אלהי ישראל:

ואף שמדת ותרנות טוב, יזהר אדם בותרנות שהזהירו רז"ל (יבמות קט, א) עליו לעולם ישמור אדם עצמו מהערבות. גם אנכי מצווה ומושבע מאבותיי זלה"ה שלא אהיה ערב בשביל אדם, כן אנכי מצווה אתכם בתוקף ציוויי והשמרו לכם במאוד:

מצוה רבה וגדולה בלי שיעור להלוות לעניים על משכנות, על כן אחזו במצוה זו הרבה. ובכלל ראו תראו כל הצדקה וגמילות חסד לעני החשוב חשוב קודם, ושלא תכשלו ח"ו בעניים שאינם מהוגנים. ועניך קודמין כו' (ב"מ עא, א). ועל כל פנים אל ישוב שום דך נכלם:

וזה לשון ארחות צדיקים, ויהיה נדיב בממונו לכתוב ולקנות ספרים ולהשאילן למי שאין לו, בזה (תהלים קיב, ג) צדקתו עומדת לעד (כתובות נ, א). ויהיה ותרן בזה שלא יחוש אם יקלקלו הספרים עבור שלומדים בהם. ועל כלי ביתו יהיה נדיב להשאיל לשכיניו ומיודעיו, ויהיה נדיב להלוות לעני כספו. ואם יוכל להספיק, ילוה גם לעשירים. ויהיה נדיב במשאו ומתנו. לעולם אל ידקדק בדבר מועט, אם הוא מודד יין או שמן או איזה דבר שיהיה, לא יצמצם. ויהיה נדיב בגופו לטרוח עבור כל אדם, לסבול עולם ומשאם, ולהצטער בצרתם ולהתפלל בעדם, ולשמוח בשמחתם, ולבקר חולים, ולעשות חסד עם המתים. וביותר צריך להיות נדיב בחכמת תורתו, ללמד כל אדם דעת להמשיך לבם לשמים, וזהו נדיבות הגדול שבכל מיני הנדיבות המתנדב לאדם להביאו לחיי העולם הבא, עכ"ל:

נשלם אות וא"ו